

Leszek A. Wierzbicki
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
ORCID: 0000-0003-2232-448X

Uniwersały Mikołaja Firleja Broniewskiego do szlachty ziemi chełmskiej z lat 1657–1658

ZARYS TREŚCI: Edycja zawiera trzy ostatnie uniwersały kasztelana chełmskiego Mikołaja Firleja Broniewskiego, które zostały wydane w latach 1657–1658. Kasztelan chełmski jako senator i tamtejszy urzędnik zwoływał szlachtę ziemi chełmskiej na zjazdy, a zarazem informował ją o aktualnej sytuacji politycznej. W obliczu poważnego zagrożenia zewnętrznego nakazywał okolicznej szlachcie podjęcie przygotowań wojennych i wspominał o działaniach podejmowanych przez sąsiednie województwa.

SŁOWA KLUCZOWE: Mikołaj Firlej Broniewski, ziemia chełmska, uniwersał, sejmik, pospolite ruszenie.

ABSTRACT: The publication contains three last manifestos (proclamations) by the Chełm Castellan Mikołaj Firlej Broniewski, which were issued in 1657–1658. The Chełm Castellan as a senator and the local official summoned the gentry of the Chełm District to conventions and informed them about the current political situation at the same time. In the face of a serious external threat he ordered the local gentry to undertake war preparations and mentioned the actions taken by the neighboring voivodships (provinces).

KEY WORDS: Mikołaj Firlej Broniewski, Chełm district, manifesto, dietine (sejmik), mass levy.

Okres „potopu” to lata największego kryzysu państwa polsko-litewskiego w XVII stuleciu. Rzeczpospolita Obojga Narodów znalazła się w bardzo trudnym położeniu, prowadząc równocześnie wojny z niemal wszystkimi swoim sąsiadami. Ponadto przeciwko polsko-litewskiej szlachcie występowali Kozacy, którzy dopiero po śmierci Bohdana Chmielnickiego (1657) zaczęli opowiadać się za opcją propolską. Wydarzeń tych doświadczyła również szlachta ziemi chełmskiej, która w obliczu tak poważnego zagrożenia kraju musiała stawiać na pospolite ruszenie¹.

Na początku 1657 r. Rzeczpospolita została zaatakowana przez księcia siedmiogrodzkiego Jerzego II Rakoczego, który rozpoczął współpracę z królem szwedzkim Karolem X Gustawem i wspierającym go elektorem brandenburskim Fryderykiem Wilhelmem. W zaistniałej sytuacji kasztelan chełmski Mikołaj Firlej Broniewski zwołał tamtejszą szlachtę na pospolite ruszenie uniwersałem wydanym w Świerżach 19 lutego 1657 r. Chełmianie mieli stawić się w gotowości bojowej w Chełmie tydzień później. Wkrótce potem (8 marca) Jan Kazimierz wydał potrójne wici na pospolite ruszenie koronne, które miało zebrać się 20 marca 1657 r. pod położonym nad Wisłą Solcem².

Działania króla zostały od razu wsparte przez kasztelana Broniewskiego, który 20 marca 1657 r. wystosował z Chełma uniwersał do tamtejszej szlachty. Z racji tego, że pospolitycy chełmscy nie byli w stanie „dość uczynić trzecim wiciom JKMc” i przybyć do obozu pod Solec, wyznaczył nowy termin zjazdu na 27 marca³.

Sytuacja zaczęła zmieniać się na korzyść Rzeczypospolitej w połowie 1657 r. W czerwcu wojnę ze Szwecją rozpoczęła rządzona przez Fryderyka III Dania i Norwegia, a miesiąc później wojska polskie osaczyły armię Jerzego II Rakoczego pod Międzybożem i najechały Siedmiogród. Rozpoczął się wówczas proces wyzwania ziem polsko-litewskich kontrolowanych przez najeźdźców. W tym czasie szlachta chełmska gromadziła się sporadycznie na sejmikach i podejmowała uchwały związane z toczącą się wojną⁴. 15 maja 1658 r. Broniewski ponownie wystosował uniwersał do ziemian chełmskich. Respektując uchwałę

¹ L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011, s. 51–85.

² Ibidem, s. 78.

³ *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, wyd. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013, s. 416.

⁴ J. Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)*, Lublin 2004, s. 170; R. Kozyrski, *Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej 1648–1717*, Lublin 2006, s. 265.

poprzedniego sejmiku (z 11 kwietnia), zwołał nowe zgromadzenie szlachty chełmskiej na 25 maja tego roku⁵.

Mikołaj Firlej Broniewski herbu „Lewart” nie doczekał się biogramu w *Polskim słowniku biograficznym*. Kilka informacji o jego życiu zamieścił najpierw w herbarzu Adam Boniecki⁶, a następnie w jednym ze swoich artykułów Petro Kułakowski⁷. Z dotychczasowych ustaleń wiadomo, że już w 1635 r. występował on jako skarbnik czernihowski, a około 1644 r. awansował na urząd podkomorzego czernihowskiego⁸. Po niespełna 10 latach Firlej Broniewski znalazł się w senacie. Już w czerwcu 1653 r. występuje w źródłach jako kasztelan chełmski. Zmarł jesienią 1658 r. (przed 24 września)⁹, a więc niedługo po ogłoszeniu ostatniego z zamieszczonych tu uniwersałów.

Należy też dodać, że Broniewski był aktywny na forum samorządu ziemi chełmskiej. Z ustaleń poczynionych przez Jerzego Ternesa wynika, że czterokrotnie pełnił funkcję marszałka sejmiku chełmskiego i dwukrotnie reprezentował tamtejszych ziemian na sejmach Rzeczypospolitej¹⁰.

Wspomniane powyżej uniwersały Mikołaj Firleja Broniewskiego zostały pominięte przez wydawców *Akt sejmikowych ziemi chełmskiej z lat 1572–1668*, którzy jedynie o nich wzmiankowali w edycji. Pierwszy z dokumentów został oblatowany w jednej z ksiąg grodzkich chełmskich¹¹, dwa kolejne zaś w drugiej księdze grodzkiej krasnostawskiej¹². W Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (dawna Biblioteka Wróblewskich) zachowały się dwa oryginały tychże uniwersałów¹³ i stanowią one podstawę wydania.

⁵ *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej*, s. 424.

⁶ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 2, Warszawa 1900, s. 137.

⁷ P. Kułakowski, *Urzędnicy ziemscy Czernihowszczyzny i Sierwierszczyzny (do 1648 r.)*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 38, 2000, s. 68. Żoną Mikołaja Firleja Broniewskiego była Elżbieta Bielecka, z którą miał synów, Samuela i Jana.

⁸ *Urzędnicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 176–177, 190.

⁹ *Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992, s. 154.

¹⁰ J. Ternes, op. cit., s. 35, 38.

¹¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Księgi Grodzkie Chełmskie (dalej: KGCh), Relacje, Manifestacje, Oblaty (dalej: RMO), sygn. 74, s. 2532–2533,

¹² APL, Księgi Grodzkie Krasnostawskie, Relacje, Manifestacje, Oblaty, sygn. 2, k. 921v–922, 968–968v.

¹³ Lietuvos Mokslų Akademijos Centrine Biblioteka w Wilnie (dalej: LMAB), Fond 273, nr 4056.

Wszystkie trzy zamieszczone tu teksty zostały wydane zgodnie z zaleceniem instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych¹⁴. W edycji zastosowano następujące skróty: ichm. – ichmość (ich miłości); jm. – jegomość (jego miłość); mm. – moi miłościwi (moim miłościwym); wm. – wielce miłościwi (wielce miłościwych).

Teksty źródłowe

Nr 1¹⁵

Jaśnie wielmożni, wielmożni mm. panowie obywatele ziemie chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, moi wm. panowie i bracia.

Po zaleceniu służb moich donoszę do wiadomości wm. mm. panom, iż już jm. pan hetman koronny¹⁶ z Krasnego Stawu dnia wczorajszego ruszył się w tysiącu koni ku jm. panu marszałkowi koronnemu¹⁷, który odstąpiwszy od Krakowa z wojskiem pieniężnym z województwami krakowskim i sędomierskim pod Samborem podjazd wysłał ku temu nieprzyjacielowi w półtoru tysięcy koni. Bieżą i insze chorągwie za jm. panem hetmanem barzo pilno zagrzane uniwersałem od jm. Ichm. panowie bracia nasi [z] województwa lubelskiego dnia dzisiejszego pod Gorajem mieli stanąć, spies[z]no idąc ku wojsku i braciej inszych województw naszych skupionych pod Samborem. Ichm. panów obywatelów województwa bełskiego takaż deklaracja stanęła przed jm. panem hetmanem, że zaraz na koń siadają. Nihil tedy restat tylko, abyście wm. mm. panowie zarówno z inszymi województwy dexteram in hoc passu chcieli podać miłej Ojczyźnie tenże modelem, jako insze województwa przyjąwszy onę porzuconą konfederacją tyszowiecką. Przypominam oną i piechotę, która według łanów ma być skombinowana [i] w dobrym porządku stawiona, jakoście sami wm. mm. panowie na przeszłych zjazdach naszych postanowili, i sami się zjachali pro die 26 praesentis na miejsce zwyczajne do Chełma ze wszytką gotowością, a stamtąd da Pan Bóg s[z]częśliwie już w drogę.

Mój przy tym ukłon braterski oddaję cale łasce wm. mm. panom i braciej.

¹⁴ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lep-szy, Wrocław 1953.

¹⁵ APL, KGCh, RMO, sygn. 74, s. 2532–2533.

¹⁶ Stanisław „Rewera” Potocki, hetman wielki koronny i wojewoda kijowski.

¹⁷ Jerzy Sebastian Lubomirski, marszałek wielki koronny i hetman polny koronny.

W Świerżach die 19 februarii anno domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo septimo.

Mikołaj z Dąbrowice kasztelan chełmski m[anu] p[ropria].

Nr 2¹⁸

Mikołaj z Dąbrowice Firlej Broniewski
kasztelan chełmski

Jaśnie wielmożni mm. panowie i bracia. Doznawacie wm. mm. panowie nie-wczasów w tych parkosyzmach Ojczyzny naszej, któż tego nie uczuł i nie widzi, ale cóż czynić kiedy jes[z]cze zamknięta ręka Boska do naszych wczasów; nie trzeba jednak w łasce majestatu jego powątpiewać, że wkrótce pier[w]sze cza-sy spokojne s[z]czodrobliwie nam przywróci. A że w tej mieszaninie rycerstwa Rzeczypospolitej nie mogliście wm. mm. panowie dość uczynić trzecią wicią Jego Królewskiej Mości pana naszego miłościwego, tedy z powinności mojej składam wm. mm. panom zjazd pro die 27 praesentis, tak ichm. [z] ziemi chełmskiej jako i powiatu krasnostawskiego na miejsce nam prawem należące i zwy-czajne do Chełma. Tam da Pan Bóg co będzie należało ku dobremu wm. mm. panom uradzić i wy[j]ście na tak gorącą Rzeczypospolitej potrzebę postanowicie dosyć czyniąc prawu o pospolitym ruszeniu postanowionym.

Mój zatem pokłon braterski oddawszy zostawam cale życzliwym wm. mm. panom bratem i powolnym sługą.

Datum w Chełmie die 20 martii anno domini 1657.

Mikołaj z Dąbrowice kasztelan chełmski m[anu] p[ropria] [pieczęć].

Nr 3¹⁹

Mikołaj z Dąbrowice Firlej Broniewski
kasztelan ziemie chełmski

Jaśnie wielmożni, wielmożni, moi wielce miłościwi panowie i bracia ziemie chełmskiej i powiatu krasnostawskiego. Znioz[ł]szy się z ichm. pany urzędnika-mi ziemskimi przykładem idąc inszych województw składam wm. mm. panom

¹⁸ LMAB, Fond 273, nr 4056, k. 11.

¹⁹ Ibidem, k. 13.

i braciej sejmik na miejsce zwyczajne do Chełma pro die 25 praesentis. Gdzie z przeszłego sejmiku²⁰ jm. pan Krzysztof Przanowski pisarz grodzki chełmski, poseł nasz przez wm. mm. panów do Króla Jego Mości pana naszego miłościwego posłany, powróciwszy doskonałą swojej legacyjej uczyni nam relacją, nam zaś intererit, abyśmy stosując się do wolej Jego Królewskiej Mości securitatis nostrae providere mogli.

A przy tym siebie łasce i miłości braterskiej wm. mm. państwa oddawszy zostawam zawsze życzliwym bratem.

W Lublinie die 15 maii anno domini 1658.

Mikołaj z Dąbrowice kasztelan chełmski m[anu] p[ropria] [pieczęć].

Summary

The proclamations by Mikołaj Firlej Broniewski to the gentry of the Chełm district in 1657–1658

The present primary source edition contains three manifestos by the Chełm Castellán Mikołaj Firlej Broniewski addressed to the gentry of the Chełm District. The first was written on 19 February 1657 and ordered the local gentry to come combat-ready to Chełm on 26 February of that year. The second document issued on 20 March 1657 determined the date of meeting for the Chełm mass levy members as 27 March of that year. The third manifesto, dated 15 May 1658, convened the Chełm dietine on 25 May of that year.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Lublinie

Księgi Grodzkie Chełmskie, Relacje, Manifestacje, Oblaty, ks. 74.

Księgi Grodzkie Krasnostawskie, Relacje, Manifestacje, Oblaty, ks. 2.

Lietuvos Mokslų Akademijos Centrine Biblioteka w Wilnie, Fond 273, nr 4056.

Źródła drukowane

Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668, wyd. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.

²⁰ Sejmik ten odbył się 11 kwietnia 1658 r. *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej*, s. 419–420.

Literatura

- Boniecki A., *Herbarz polski*, t. 2, Warszawa 1900.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- Kozyrski R., *Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej 1648–1717*, Lublin 2006.
- Kułakowski P., *Urzednicy ziemscy Czernihowszczyzny i Siewierszczyzny (do 1648 r.)*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 38, 2000, s. 53–80.
- Ternes J., *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)*, Lublin 2004.
- Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992.
- Urzednicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002.
- Wierzbicki L.A., *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011.

